भ्रमतीति। कर्ण + अट + अच्। शकन्ध्वादिवत्-साधुः।) खनामख्यातदेशविशेषः। इति शब्द-रत्नावली॥ यथा कर्णाटवर्णने राजपुत्रिः।
"अर्व्वन्तो यदि गद्यपद्यनिपुणा चेतश्चमत्कुर्व्वते
तेषां मूर्द्धिदधानि वामचरणं कर्णाटराजप्रिया"॥
अयं देशः कूर्म्मविभागे दक्षिणस्यां दिशि वर्त्तते॥)
कर्णाटी, स्त्री, (कर्णाट + स्त्रियां ङीप्। पारिभाषिको ऽयं शब्दः।) रागिणीविशेषः। इति हलायुधः॥ सा तु मालवरागस्य पत्नी। इति सङ्गीतदामोदरः॥ हंसपदीवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥
कर्णानुजः, पुं, (कर्णस्यानुजः कर्णमनुजातवानित्यर्थः। अनु + जन् + ड।) युधिष्ठिरराजः। इति त्रिकाण्डशेषः॥
कर्णान्दुः, स्त्री, (कर्णस्य आन्दुरिव।) कर्णपाली। काञ्चनडुका इति भाषा। उत्क्षिप्तिका। इति हेमचन्द्रः। कानकड़ा इति ख्याता॥
कर्णान्दूः, स्त्री, कर्णान्दुः। कर्णपाली। इति हारावली॥
कर्णाभरणकः, पुं, (कर्णस्य आभरणमिव पुष्पैः कायति प्रकाशते। कै + कः।) आरग्वधवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥
कर्णारा, स्त्री, (अर्य्यते विध्यतेऽनया। कर्ण + ऋ + करणे घञ् टाप् च। धातूनामनेकार्थत्वात् ऋधातोरत्र वेधनार्थः।) कर्णवेधनी। इति त्रिकाण्डशेषः॥
कर्णारिः पुं, (कर्णस्य अरिः शत्रुः।) अर्ज्जुनः। इति पुरुषम्॥ नदीसर्जवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः। आजन् इति भाषा॥
कर्णास्फालः, पुं, (कर्णयोरास्फालः आस्फालनम्।) झलझाला। हस्तिकर्णास्फालनम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥
कर्णिका, स्त्री, (कर्ण + इकन् + टाप् च। यद्वा कर्ण + ण्वुल्। ततष्टाप् अत इत्वम्।) कर्णाभरण-विशेषः। कानकड़ा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। तालपत्रम् २। इत्यमरः। २। ६। १०३॥ ताड़ङ्कः ३ दन्तपत्रम् ४। इति भरतः॥ करि-हस्ताङ्गुलिः। करिणः शुण्डाग्रवर्त्त्यङ्गुलाकृतिः। पद्मबीजकोषी। इत्यमरः। ३। ३। १५॥ (यथा भागवते। ३। ८। १६।
"तस्यां सचाम्भोरुहकर्णिकाया-
मवस्थितो लोकमपश्यमानः"॥)
करमध्याङ्गुलिः। क्रमुकादिच्छटांशः। इति मेदिनी। बोंटा इति भाषा॥ लेखनी। इति हारावली॥ अग्निमन्थवृक्षः। अजशृङ्गीवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ (अप्सरोभेदः। यथा, महाभारते १। १२३। ६१।
"मेनका सहजन्या च कर्णिका पुञ्जिकस्थला"॥
सेवती। गोलावपुष्प इति भाषा।
"शतपत्री तरण्युक्ता कर्णिका चारुकेशरा।
महाकुमारी गन्धाढ्या लक्षपुष्पातिमञ्जुला"॥
अस्या गुणा यथा,—
"शतपत्री हिमा हृद्या ग्राहिणी शुक्रला लघुः।
दोषत्रयास्रजिद्दर्ण्या तिक्ता कट्वी च पाचनी"॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे १ भागे॥
योनिरोगविशेषः। यथा,
"अकाले वाहमानाया गर्भेण पिहितोऽनिलः।
कर्णिकाञ्जनयेद्यत्नौ स्नेहस्वेदैः मूर्च्छितः"॥
इति चरके चिकित्सास्थाने। ३० अध्याये॥)
कर्णिकाचलः, पुं, (कर्णिकायां स्थितः अचलः।) सुमेरुपर्व्वतः। इति हेमचन्द्रः॥ (अस्य विवरणं यथा भागवते। ५। १६। ७। "यस्य नाभ्यामवस्थितः सर्व्वतः सौवर्णः कुलगिरिराजो मेरुर्दीपायामसमुन्नाहः यत्कर्णिकाभूतः कुवलयकमलस्य"॥)
कर्णिकारः, पुं, (कर्णिं भेदनं करोतीति। कर्णि + कृ + कर्म्मण्यण्। उदरमलभेदकतत्वात् अस्य तथात्वम्।) वृक्षविशेषः। कणियार इति भाषा॥ (यथा, महाभारते। १। सम्भवे। १२५। २।
"कर्णिकारैरशोकैश्च केशरैरतिमुक्तकैः"॥)
तत्पर्य्यायः। द्रुमोत्तमः २ परिव्याधः ३। इत्यमरः। २। ४। ६०। वृक्षोत्पलः ४। इति रत्नमाला॥ (यथा, महाभारते ३। २४। १७।
"तत्शालतालाम्रमधूकनीप-
कदम्बसर्ज्जार्ज्जुनकर्णिकारैः।
तमालये पुष्पधरैरुपेतं
महावनं राष्ट्रपतिर्ददर्श"॥
कर्णिकारस्य पुष्पम्। "अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः"। ४। ३। १३५। इति उत्पन्नस्य तद्धितस्य "पुष्पमूलेषु बहुलम्"। इति लुक्। तथा कुमारसम्भवे। ३। २८। "वर्षप्रकर्षे सति कर्णिकारम्"॥ कर्णिकारस्य कुसुममित्यर्थः॥)
आरग्वधविशेषः। छोट सोनालु इति भाषा। तत्पर्य्यायः। राजतरुः २ प्रग्रहः ३ कृतमालकः ४ सुवर्णकः ५ चक्रः ६ परिव्याधः ७ व्याधिरिपुः ८ पिण्डबीजकः ९ लघ्वारग्वधः १०। अस्य गुणाः। सारकत्वम्। तिक्तत्वम्। कटुत्वम्। उष्णत्वम्। कफगूथोदरकृमिमेहनाशित्वम्। ब्रणगुल्मनिवारकत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥
कर्णिकी, [न्] पुं, (कर्णिका हस्तिशुण्डाग्रकुशी अस्त्यस्य इनिः।) हस्ती। इति जटाधरः॥
कर्णी, [न्] पुं, (कर्णौ पक्षौ स्तः अस्य। पुरा किल पर्व्वतानां पक्षाः सन्ति इति पौराणिकी गाथा। "तुन्दादिभ्य इलच्"। ५। २। ११७। इति अकारादिनिः।) वर्षपर्व्वतसप्तकान्तर्गतपर्व्वतविशेषः। यथा।
"हिमवान् हेमकूटश्च निषधो मेरुरेव च।
चैत्रः कर्णी च शृङ्गी च सप्तैते वर्षपर्व्वताः"॥
इति हारावली॥ वाद्यविशेषः। यथा।
"करोति कर्णिनो यत्तु यत्तु खड्गादिछिन्नः।
प्रयान्ति ते विशसने नरके भृशदारुणे"॥
इति विष्णुपुराणे २। ६। १६॥ कर्णिनो वाद्य-विशेषान्। इति तट्टीका॥
कर्णीरथः, पुं, (कर्णसाध्या अश्वक्रिया उपचारात् कर्णः। कर्णोऽस्यास्ति इनिः। कर्णी चासौ रथश्चेति शब्दमात्रेण रथो न वस्तुतः। यद्वा साभीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धो लक्ष्यते। सोऽस्यस्य वाहकत्वेन इनिः। कर्णी चासौ रथश्च। अन्येषामपीति दीर्घः।) क्रीडार्थनिर्म्मितक्षुद्ररथः। पुरुषस्कन्धनीयमानरथः। इति भगीरथः॥ स्त्रीवहनार्थमुपरि वस्त्राच्छादितरथविशेषः। इति मञ्जरी॥ चतुर्दोल इति ख्यात इति पिट्ठरथाः॥ इति सारसुन्दरी॥ स्त्रीरत्नवहनार्थमुपरिवस्त्राच्छादितमनुष्यवाह्ययानविशेषः। इति भरतः॥ तत्पर्य्यायः। प्रवहणम् २ डयनम् ३। इत्यमरः। २। ८। ५२॥ प्रहरणम् ४ डयनम् ५। इति तट्टीका॥
कर्णीसुतः, पुं, (कर्ण्याः सुतः।) मूलदेवः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा हारावली ३२।
"कर्णीसुतो मूलदेवो मूलभद्रः कलाकुरः"॥
तथा च कादम्बरीटीकायाम्।
"कर्णीसुतः करटकः स्तेयशास्त्रप्रवर्त्तकः"॥)
कर्णेजपः, त्रि, (कर्णे जपति यः। जापादित्वात् ख्यन्। कर्णयोरित्यच् इषदन्तादित्यलुक्।) अप्रकाशेनानुचितप्रबोधकः। कर्णेजपित्वा परापकारं वदति यो जनः। ठक् इति ख्यातः। तत्पर्य्यायः। सूचकः २ पिशुनः ३ दुर्जनः ४ खलः ५। इत्यमरः। ३। १। ४०॥ कर्णेजपादित्रयं परापकारवादिनि। पिशुनादित्रयं परस्परभेदनशीले॥ कर्णेजपादिपञ्चकं सूचके इति केचित्। त्रयमिति केचित्। इति भरतः॥
कर्णेन्दुः पुं, (कर्णयोः कर्णे वा इन्दुरिव।) कर्णान्दुः। अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णभूषणम्। इति शब्दरत्नावली॥
कर्त्त, त् क श्रैथिल्ये। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदन्तपुरां–परं–अकं–सेट्।) रेवस्याधस्कारः कर्त्तयति कर्त्तापयति धूर्त्तिर्ज्जेन। इति दुर्गादासः॥
कर्त्तः, पुं, (कर्त्त + भावे + अप्।) भेदः। यथा।
"सध्रुङ् नियम्य यतयो वर्मकर्त्तहेतिं
जह्युः खराड़िव निपानखनित्रभिन्नः"॥
इति श्रीभागवते २। ७। ४८॥ "कर्त्तो भेदः तन्निरासो अकर्त्तः तत्र हेतिं साधनं जह्युः"। इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥ (कर्त्तयति श्रिथिलीकरोति भिनत्ति वा। कर्त्त + अच्। भेदके, त्रि॥)
कर्त्तनं, स्त्री, (कृत् + भावे + ल्युट्।) छेदनम्। नारीणां सूचनिर्म्मितिः। इति मेदिनी। काट्ना काटा। इति भाषा॥
कर्त्तरी, स्त्री, (कृन्ततीति। कृति छेदने + बाहुलकादरप्रत्ययः ततो ङीप्। यद्वा कृत् + वन्। कर्त्तं रातीति। "आतोनुपेति"। ३। २। ३। कः। गौरादित्वात् ङीष्।) क्षुराणी। इत्यमरः। २। १०। ३४॥ पत्रीकृतसर्व्वादेः कर्त्तनास्त्रम्। काति इति ख्यातः॥ केशकर्त्तनिका। इति भरतः। काँचि इति भाषा। काटारी इति ख्याता च॥ (योगविशेषः। यथा, ज्योतिषशास्त्रे।
"क्रूरमध्यगतचन्द्रो लग्नं वा क्रूरमध्यगम्।
कर्त्तरी नाम योगोऽयं कन्या निधनकारकः"॥)
कर्त्तव्यं, क्ली, (कृ + तव्य।) करणीयम्। करणयोग्यम्। कार्य्यम्। इति व्याकरणम्॥
कर्त्तव्यः, त्रि, (कर्त्तुं योग्यं कर्त्तुं उचितं वा। वेदा